

ЧЛАНЦИ

Валентина ЖИВКОВИЋ*

ОЛТАРИ КОТОРСКИХ БРАТОВШТИНА И ПОРОДИЦА У СВИЈЕТЛУ ПОЗНОСРЕДЊОВЈЕКОВНЕ РЕЛИГИОЗНОСТИ

Анстракт

Умножавање олтара у которским црквама, са ликовним представама светитеља којима су били посвећени, посматрани су у свијетлу лаицизације религиозности. Ширење религиозних поука јесте образац који представља кључ за разумијевање католичког позносредњовјековног црквеног учења. У Котору су олтарске слике и кипови настајали у првом реду за посебне девиционалне потребе которских братовштина, али су их наручивали и имућнији грађани који су у градским црквама имали своје породичне олтаре.

Током касног средњег вијека католичка религиозност је доживјела крупне промјене. Новине су биле бројне - од увођења неких сасвим нових култова и учења, до измјена у општем начину испољавања религиозности. Кључ за разумевање већине ових промјена јесте процес превазилажења подијељености између црквеног клера и лаика. Прихватање хришћанског учења од стране лаика постаје дјелотворније и добија активнију димензију у односу на претходни период. На општем плану, у касном средњем вијеку и сами термини «секуларно» и «сакрално» нијесу означавали супротстављене појмове, већ се и секуларно разумијевало као још један вид религијског дјеловања међу лаицима.¹ Одлучујуће помаке у оквиру лаицизације религиозности донијеле су реформе започете појавом фрањевачког и доминиканског реда. Основа практич-

* Аутор је запослен у Балканолошком институту САНУ.

¹ О различитим контекстима у којима се термин *секуларан* користио (посебно када је означавао црквени клер који живи изван манастира) cfr. J. Cannon, *Introduction: secular power and the sacred in the art of the central Italian city-state*, in: *Art, Politics, and Civic Religion in Central Italy, 1261-1352*, ed. J. Cannon and B. Williamson, Ashgate 2000, 1-17.

ног дјеловања просјачких редова била је стварање чврстих спона између вјерника и црквених прописа и учења. Треба посебно нагласити да је једна од најзначајнијих новина коју су просјачки редови донијели у оквиру процеса активног укључивања вјерника у црквени и монашки живот управо оснивање трећег фрањевачког и доминиканског реда. Био је намијењен лаицима који су жељели да воде полумонашки начин живота. Међутим, основни начин на који су религиозне идеје преношене најширем броју вјерника током позног средњег вијека било је проповиједање, у чему су најактивнију улогу поново имали фрањевци и доминиканци. Такође, писана ријеч у ово вријеме постаје све заступљенији начин на који су идеје ширене, будући да књиге постају доступније знатно већем броју људи него што је то било раније.

Једно од најснажнијих средстава у процесу лаицизације религиозности било је преношење религиозних поука сликом. Овај стари концепт је у позном средњем вијеку обновљен са значајним изменама. Најзначајнија новина у односу на претходне вјекове била је заступљеност ликовних представа у свакодневnoj религиозности све већег броја вјерника, различитог социјалног и економског статуса. Према су слике и скулптуре имале улогу подстицања молитви, судећи према изворима, лаици су свете слике доживљавали више као знакове који показују присуство божанског и светог него као симболе који треба да инспиришу на медитацију о светом.

Олтарске слике и кипови добијају централно мјесто на све бројнијим олтарима дуж бочних зидова градских цркава. Ова појава стоји у нераскидивој вези са промјенама које су наступиле у католичкој цркви са ширењем фрањевачког и доминиканског учења. Подстицај који су дали поштовању светих слика имао је своје коријене и потврду у хагиографијама оснивача редова, светог Фрања и светог Доминика. Догађаји из њихових живота, који су представљали најважније елементе за стварање будућег доминиканског и нарочито фрањевачког учења, били су пропраћени присуством светих слика.² У фрањевачком и доминикан-

² Најилустративнији пример, који ће касније постати често понављани образац, јесте молитва светог Фрања пред сликаним Распећем (*ante imaginem Crucifixi*) у цркви *San Damiano* у Асизију. Тада се светом Фрању обратио Господ, преко чудотворног *crocifisso che parlava*, са захтјевом да треба да обнови његову Цркву (*Francisce, vade et repara domum meam, quae, ut cernis, tota destruitur!*). У фрањевачкој иконографији се Распеће из *San Damiano* представља у виду *croce dipinta*, односно као сликано дрвено Распеће. Оригинално *Pacnehe* које се налазило на олтару, чува се као реликвија у цркви *Santa Chiara*, v. A. Smart, *The Assisi Problem and the Art of Giotto. A Study of the Legend of St. Francis in the Upper Church of San Francesco, Assisi*, Oxford 1971, 265. Свети Доминик је у процесији 1221. године носио на раменима и глави икону *Madonna Avocata*, која потиче из VIII или IX вијека, и на тај начин показао да архетипске иконе треба да се поштују попут реликвија. О доминиканском поштовању светих

ском систему учења, у њиховим проповиједима и активним приближавањем религије лаицима, ови примери су представљали поуку и узор који вјерници треба да слиједе.

Као и у другим католичким срединама, лаицизација религиозности се у Котору одвијала на више начина. Проповиједи, писана ријеч и ликовне представе били су основни инструменти снажнијег повезивања лаика са црквом. Представљали су кључну спону између тадашње религиозне умјетности и вјерника, те расвјетљавање начина њеног дјеловања јесте корак ка ближем разумијевању оба феномена. Изузетно снажну улогу у стварању особеног касносредњовјековног вида религиозности у Котору имали су просјачки редови. У которским црквама које су припадале фрањевцима и доминиканцима налазили су се бројни олтари са ликовним представама светитеља којима су били посвећени. О постојању олтарских слика на њима данас се може говорити углавном на основу сачуваних писаних извора. То је случај и са доминиканском црквом Светог Николе у граду о чијим бочним олтарима нас обавјештавају писана свједочанства. Након што је из безбједносних разлога, у очекивању напада Хајрудина Барбаросе, порушена првобитна доминиканска црква Светог Николе на ријечи, која се налазила изван градских зидина,³ саграђена је 1545. године нова црква у самом граду покрај сјеверних бедема у близини манастира Свете Кларе.⁴ Сазнање о украсима на њеном главном и бочним олтарима пружа нам хроника коју је 1716. године писао фратар Винцентије Марија Бабић. Црква Светог Николе у граду је имала осам олтара. Били су посвећени светом Николи, светом Доминику, светој Катарини Сијенској, светом Винцентију Ферерском, светом Бартоломеју, светом Хијацинту, светој Барбари и светој Марији Магдалени. Сваки од олтара имао је по једну слику: на главном олтару Светог Николе налазила се Тицијанова слика *Поклоњења краљева*, на олтару Свете Катарине Сијенске била је слика Јакопа Палме, на олта-

слика, cfr. J. Cannon, *Simone Martini, the Dominicans and the Early Siyenes Polyptych*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XLV (1982) 75.

³ Которски угледник, властелин Никола Бућа покљонио је 1344. године свој пољед на Пацијани (данашња Табачина) изван градских зидина како би се на њему саградио доминикански манастир. У даровници је истакнуто да то чини “због поштовања и оданости коју гајимо и осјећамо према Реду браће проповједника и за спас наше душе, као лијек за наше гријехе јер смо гријешни, дуго времена смо мислили на част и поштовање према свемоћном Богу и његовој мајци Блаженој Дјевици Марији и свим светитељима и светитељкама, као и св. Николи”, в. *Monumenta Montenegrina VI, Episkopi Kotora i Episkopija i Mitropolija Risan*, ed. V. D. Nikčević, Istorijiski institut Srne Gore, Podgorica 2001, 186-187. О цркви Светог Николе на ријечи и о историји доминиканског реда у Котору, cfr. S. Krasić, *Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru (1266 - 1807)*, PPUD 28 (1989) 129-141.

⁴ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 62-63.

ру Светог Винцентија слика Тинторета, на олтару Светог Бартоломеја слика Ћиролама да Сантакроче, као и слика са представом Бога Оца од Веронезеа, на олтару Светог Хијацинта слика Андрије Медулића, на олтару Свете Барбаре Тинторетова слика, на олтару Госпе Ружарија слика Трипа Которанина (*Tryphon de Cattaro*) за кога Бабић каже да је живио у XV веку (слика се данас налази у цркви Свете Марије Колеђате). Поред ових олтарских, Бабић помиње још много других слика које су украшавале десну страну цркве, посебно слике са представама чуда Розарија (*Miraculis de SS Rosarii*) и светог Винцентија Ферерског. Помиње само једну скулптуру и то кип светог Винцентија који се налазио на олтару посвећеном овом светитељу, испод Тинторетове слике. Према Бабићевим ријечима с почетка XVIII вијека, ову скулптуру је наручио которски властелин *Ioanne de Poli* у Дубровнику 1490. године, плативши сто перпера за његову израду.⁵ У питању је дрвена скулптура овог изузетно поштованог доминиканског проповједника, скоро у природној величини. Била је дио сликаног полиптиха којег је за которске доминиканце израдио Божидар Влатковић, о чему свједочи уговор из 1495. године.⁶

Нешто ранијег датума од Бабићеве хронике јесте извештај који је у Рим послао которски доминиканац Гундислав Кршава 1706. године. У њему се такође помињу слике са олтара доминиканске цркве: Поклоњење краљева на главном олтару, затим представе свете Катарине Сијенске, светог Бартоломеја, светог Винцентија, Христово Вазнесење, као и слика блажене Озана са представама њених чуда, посебно како је посредовала за успостављање мира између сукобљених которских породица.⁷ То је била ликовна представа визије блажене Озана Которанке, у тренутку када је молитвама покушавала да смири сукоб који је настао између которских племића и грађана. Према њеном житију, тада је у заносу видјела слику Богородице која је држала са десне стране светог Трифуна (који је смиривао наоружане племиће окупљене на Тргу пред

⁵ Хроника Винцентија Бабића *Sulle Boche di Cattaro concernenti il culto* чува се у Архиву ЈАЗУ у Загребу ((III, d. 88.) Дјелове извјештаја о сликама на олтарима објавили су и обрадили: don N. Luković, *Blažena Ozana Kotorka*, Kotor 1965, 38-39. и S. Krsić, *Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru*, 133, 140.

⁶ Уговор је објавио Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII-XVI в. књ. I*, Београд 1952, 682. Након што је црква Светог Николе предата православцима, кип Светог Винцентија је пренешен у цркву Светог Винцентија у Шкаљарима. О овој скулптури писали су: N. Luković, *Blažena Ozana Kotorka*, 143; M. Milošević, *Ciborij XII vijeka i ostala plastika*, in: 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966), Kotor 1966, 49-50; K. Prijatelj, *Kotorski kip sv. Vinka*, ЗЛУМС 3 (1967) 197-204; *Историја Црне Горе 2/2*, Титоград 1970, 518-519.

⁷ Извјештај *Breve narratione come fu introdotta la Religione Domenicana nella magnifica città di Cattaro* чува се у Риму (Archivum Generale Ordinis Predicatorum, XIV, liber D, f. 54r.), cfr. S. Krsić, *Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru*, 139-140.

катедралом) а са лијеве светог Винцентија (који је умирио грађане окупљене на Тргу од мора).⁸

Олтарске слике и кипови су настајали за посебне девоционалне потребе појединаца, као и лаичких и религијских удружења. Највећи наручиоци олтарских представа у касном средњем вијеку у Котору биле су братовштине, лаичка удружења која су у својој активности снажно спајала занатлијске, трговачке и свакодневне потребе са религијским захтјевима времена. Братовштине су, најчешће, имале своје олтаре у которским цркавама, а рјеђе су биле патрони засебних цркава. Свједочанство о томе како су олтарске представе утицале на девоционалну праксу чланова братовштина пружају дјелови из њихових статута. У сусједном граду Дубровнику, који је Котору био близак по многим сегментима, сачуван је већи број статута занатлијских и трговачких братовштина. Ови статuti, поред законског устројства самих братовштина, свједоче и о бројним питањима друштвеног и религијског уређења тадашњег живота, посебно о религиозној пракси која се очекивала од сваког брата. За тему о којој је ријеч нарочито је драгоцјен један члан статута дубровачке братовштине Светог Лазара (*mercanti di Levante*) из 1536. године који говори о штовању оних светитеља који су ликовно представљени на главном олтару цркве посвећене патрону братовштине: *Item ad honor de Dio et de la Vergine Madona nostra speranza...et refugio, et de Sancto Lazaro nostro protectore et de tutti li sancti et sancte de Dio, e spetialmente de quelli sancti de li quali representa le figure lo altare grande in la giesia de sancto Lazaro et ala salute et prosperita spirituale et temporale de nostri fratelli et sorelle.*⁹

Прослављање светитеља заштитника било је у самом фокусу религијске праксе братовштина. Поред главне свечаности која се једном годишње одржавала на дан патрона удружења, свечане заклетве и свакодневне молитве упућиване су светитељу заштитнику чији је лик био представљен на олтарским сликама или киповима. Данас су сачуване олтарске слике патрона которских братовштина углавном из каснијег времена. Будући да су братовштине имале своје олтаре већ од самог настанка, може се претпоставити да су се на њима и тада налазиле слике, кипови или полиптиси. Братовштина которских помораца имала је своју цркву Светог Николе морнара, коју је у првој половини XIV вијека саградио властелин Трипо Бућа. Према извјештају канонске визитације из 1605. године црква Светог Николе морнара је била *tota depicta picturis grecis.*¹⁰ Поред про-

⁸ Аналисти. Хроничари. Биографи. Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, ед. М. Милошевић, Цетиње 1996, 115-116.

⁹ К. Војновић, *Братовштине и обртне корпорације у Republici Dubrovačkoj од XIII. до конца XVIII. вијека*, св. 2, Загреб 1900, 113.

¹⁰ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, 60-61, n. 372.

грама сликане декорације за коју можемо да претпоставимо да је одражавала религиозност најмоћније которске братовштине и славила њиховог патрона, светог Николу, сва је прилика се у цркви посебно штовала и олтарска слика са ликом заштитника морнара. Данас је сачувана једна слика са представом светог Николе, настала највјероватније у другој половини XVI вијека у Венецији и показује стилске одлике Тицијанове школе. Међутим, њено првобитно мјесто може бити само предмет нагађања: олтар у цркви Светог Николе морнара или неки олтар у доминиканској цркви посвећеној истом светитељу или олтар светог Николе у катедрали Светог Трифуна или се налазила у некој другој которској цркви, будући да је овај светитељ био изузетно поштован у граду.¹¹

Которска братовштина кројача није имала цркву, већ свој олтар посвећен светом Хомобону и светој Барбари, патронима кројачког заната, који се прослављани истог дана. Олтарска слика из XVII вијека која приказује светог Хомобона, свету Барбару и светог Антуна опата, рађена је за олтар ове братовштине, који се у вријеме настанка Статута 1528. године налазио у цркви Светог Марка (*in la Capella di Messer San Marco su l'nostro altar*). Кројачи су касније премјестили свој олтар прво у Колеђату, а потом у цркву Светог Бартоломеја.¹² Према статуту, мајстори кројачи су били дужни да прослављају своје заштитнике. Нарочито се наглашава да је то нерадан дан када треба да затворе своје радње, а непослушност се кажњава новчано: *Item volemo che il zorno di Messer San Homobono et di Moxia(!) Santa Barbara qual vi è un zorno, tutti noi maestri del mestier nostro, siamo obligati a santificarlo, serrando, però, le botteghe nostre, et non far alcun lavor quel zorno della sua festa, sotto pena di un ducato che si contibuisca et daga in procuraria nostra di ogni maistro della sua bottega*. Миса која се одржавала на дан Свете Барбаре била је такође статуом прописана: *Item volemo che quella messa la qual solevamo far celebrar nel zorno di Madonna Santa Barbara nella giesia di Messer San Triffon de cetero si debba zelebrar in quel zorno medemo in la giesia soprascritta di Messer San Marco all'altar nostro*.¹³

Братовштина которских кожара имала је свој олтар-Светог Бартоломеја у доминиканској цркви Светог Николе. За овај олтар настала је слика са представама светог Бартоломеја, светог Ђорђа на коњу који

¹¹ Са сигурношћу се једино зна да се слика са представом светог Николе налазила у цркви Светог Јосипа, а потом у Катедрали, cfr. N. Luković, *Freske i slike katedrale sv. Tripuna*, in: 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166-1966) 69-70. Ову олтарску слику везује за братовштину помораца Ј. Гргуревић, *Oltari, slike i umjetnički predmeti katorskih bratovština*, ГПМК XLI-XLII (1993-1994) 87-89.

¹² I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, 61.

¹³ Препис статута кројача објавила је А. Маžибрадић, *Statuti bratovština obučara i krojača u posjedu Istorijskog arhiva Kotor*, ГПМК XLI-XLII (1993-1994) 58-65.

убија аждају и светог Антонина, фирентинског надбискупа. Сliku је у првој половини XVI вијека потписао *Heironymo da Santa Croce - P.*¹⁴ Из XVI века сачувано је у которским црквама још неколико слика на платну које су настале у Италији. Углавном су наручиване из радионица Веронезеа и Тицијана или њихових сљедбеника. Слика на платну малих димензија из цркве Светог Јосипа у ренесансном позлаћеном оквиру са представом Проналажења светог Крста вјероватно је дјело из радионице Веронезеа, јер је насликан и мајсторов бели пас са жутим пјегама, који важи као његов потпис.¹⁵ Богородица са малим Христом у наручју, која се приписује Тицијану, налазила се у цркви Светог Духа. Из фрањевачке цркве Светог Духа потиче и слика на платну са представом Бога Оца окруженог анђелима, највероватније рад неког Веронезеовог сљедбеника.¹⁶

Поред братовштина, у Котору су и имућнији појединци, односно породице, имали у градским црквама своје олтаре и олтарске слике. Слично је било и у Дубровнику, у чијој катедрали је олтаре имала само властела, док су пучани могли да имају олтаре у фрањевачким и доминиканским, као и у осталим градским црквама. Ипак, првјенство је и у овим црквама давано патрицијату, у складу са вјеровањем да ће предност имати и на небу.¹⁷ Једна од которских имућних породица која је посједовала свој олтар била је породица Загури. Имала је јуспатронат над олтаром Светог Крста у Катедрали, на којем се налазила слика на платну са представом Распећа коју је насликао *Jacopo da Ponte*, познатији као *Bassano*.¹⁸

За разумијевање значаја који су олтарске слике имале у религиозном животу средњовјековног Котора најбоље свједочанство пружају сачувани тестаменти његових грађана. У складу са развијеном праксом даривања светих слика на самрти, Которани су у оквиру својих *post mortem* завјештања новчана средства остављали и у ту сврху. Најчешће се радило о завјештању новчаног прилога светој слици коју је опоручитељ за живота посебно поштовао. Такође су се често остављале и донације за израду икона и пала, а имућнији су которским олтарима, капелама и црквама неријетко поклањали и слике које су имали у при-

¹⁴ К. Пријатељ, *Marginalije uz neke umjetnine relikvijara Katorske Katedrale*, Старине Црне Горе III-IV (1965-1966), 25-30; Н. Луковић, *Freske i slike katedrale sv. Tripuna*, 63-75; Ј. Гргуревић, *Oltari, slike i umjetnički predmeti katorskih bratovština*, 79-103.

¹⁵ Н. Луковић, *Freske i slike katedrale sv. Tripuna*, 68.

¹⁶ Н. Луковић, *Freske i slike katedrale sv. Tripuna*, 69-70.

¹⁷ О олтарима и завјетним сликама властеле и пучана у Дубровнику, cfr. I. Fisković, *Dubrovačko slikarstvo i društveni okviri njegova razvoja u XIV stoljeću*, PPUD 23 (1983) 114, p. 142.

¹⁸ Н. Луковић, *Freske i slike katedrale sv. Tripuna*, 68.

ватном посједу.¹⁹ У том контексту посебно је занимљива опорука Буђе, покојног Павла Буђе, од 3. марта 1450. године, јер је у њој дата сажета историја једне на смрти завјештане слике. Буђин дјед је опоручно оставио једну слику цркви Светог Блажа изван града. Завјештање није могло да се оствари јер је након његове смрти црква Светог Блажа порушена, те је његов син, Павле Буђа, слику намијенио цркви Светог Николе морнара.²⁰ Због занимљивог садржаја треба издвојити и један дио легата Радуле удовице Марина Симонова. Између осталих поклоне које је након смрти намијенила најугледнијим которским црквама, Радула је 1440. године завјештала и да се за цркву Свете Марије Колеђате изради пала у вриједности од тридесет дуката. Напомиње да пала треба да се направи од оружја њеног мужа, крај којег жели да почива у цркви Светог Трифуна, у њиховој заједничкој гробници.²¹

Осим оваквих завјештања слика или њиховог даривања, богатији Которани су имали обичај да опоручно остављају средства за украшавање олтара који су припадали њиховој породици и покрај којих су често имали породичну гробницу. У процесу који се 1333. године водио поводом вјеродостојности опоруке Јелене Драго помиње се и завјештање богослужбених предмета олтару покрај Јелениног гроба: *Item ubi iacet dicta Jelena, fiat totum paramentum pro altari completum, scilicet unum de calicibus supradictis, misale et paramentum.*²² Међу которском архивском грађом из XV вијека посебно се издвајају документи везани за олтар Николе Пасарића у Катедрали. *Nicolaus (Nixa) de Passara* је био угледна личност Котора. Активно је учествовао у политичким преговорима са Венецијом око питања уласка Котора у састав Млетачке Републике. Био је један од четворице савјетника тајног вијећа који су водили разговоре са опуномоћеником млетачке владе који је 31. 3. 1420. године дошао у Котор. Такође је био потписник молби, које је которска властела 1425. и 1428. године упутила млетачкој Сињорији. Поменуће молбе су покретале неријешена питања која су била од виталног значаја за економски

¹⁹ О улози коју су свете слике, посебно поједине представе, имале у касносредњовјековној девоционалној и *post mortem* пракси Которана, са примерима сачуваном у писаним изворима, в. В. Живковић, *Помену олтарских слика у архивској грађи Котора из XV и с почетка XVI века – Madonna di Misericordia и Immaculata Conceptione*, Зорграф 30 (2004-2005) 167-173.

²⁰ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, 59-60.

²¹ Радула је завјештала цркви Свете Марије Колеђате и сребрни калез у вредности од тридесет перпера који такође треба да се направи од оружја њеног мужа, ИАК СН V. 960: VI, 585, 649. О Радулиним пословањима и новчаним трансакцијама која је самостално обављала писала је L. Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotoru*, Podgorica 2002. 211-214.

²² *Monumenta Catarensia. Kotorški spomenici. Prva knjiga которских notara od god. 1326 - 1335*, vol. I, ed. A. Mayer, Zagreb 1951, 1132.

и политички опстанак града у оквиру Венецијанске републике, као што је молба у вези са промјеном статута, ковањем новца, поправкама бедема и града, дозволом извоза которског вина, запослењем једног апотекара, привилегијама Которана код плаћања царина, повратком добара цркви, враћањем општинског дуга, итд.²³ Као градски угледник који је потписивао овакве дипломатске преговоре, Никола Пасарић је могао да приушти услуге признатог дубровачког сликара Матка Јунчића за украшавање његовог олтара у которској катедралној цркви. У исплати средстава за украс Пасарићевог олтара, између осталих, посредовао је и сам которски бискуп Марин Контарено. Наиме, према јавној исправи од 16. априла 1437. године Никола Маринов *de Besantis* се обавезао да плати сто перпера за украс олтара покојног Николе *de Passara*. Которском бискупу Марину Контарено дао је педесет перпера за један украс купљен за Николин олтар.²⁴ Исте године, поводом легата покојног Николе *de Passara* завјештаног цркви Светог Трифуна за израду његовог олтара, одржан је скуп каноника цркве Светог Трифуна у палати бискупије на којем су присуствовали бискуп Марин Контарено, архиђакон Иван Палташић, викар Никола *de Mexa*, архипрезвитер Никола Драго и остали свештеници.²⁵ Нешто касније, 1444. године сликар Матко Јунчић је изјавио да је примио половину уговорене суме за израду позлаћене иконе (*de faciendo unam anchonam deauratam*) за олтар *quondam ser Nicolai quondam ser Zunci de Passera* у цркви Светог Трифуна (*positum in ecclesia sancti Triphonis*).²⁶

Позлаћена икона за Пасарићев олтар није била једина наруџбина коју је дубровачки сликар примио од Которана. Неколико сачуваних уговора склопљених са Матком Јунчићем током његовог боравка у Котору (од 1441. до 1446. године), сведоче да је за которске цркве израдио више слика.²⁷ За главни олтар цркве Светог Ђорђа на острвцу испред Пераста Матко Јунчић је урадио један позлаћени полиптих (*unam anchonam pro altare magno*) са четрнаест сликаних фигура светитеља у дуборезном оквиру.²⁸ Како се сазнаје из тестаментa Базилија, сина Марина

²³ G. Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine XXXIII-XXXIV (1921-1922) 129-130, 134-136; P. Butorac, Kotor za samovlade (1355-1420), Perast 1999, 105.*

²⁴ ИАК СН VI, 943.

²⁵ Легат Николе *de Passara* се помиње на више мјеста, в. ИАК СН IV, 1: V, 751, 783; VI, 149, 165.

²⁶ Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII-XVI в.*, књ. I, 313 (документ од 25. 5. 1444. године)

²⁷ О биографским подацима и раду сликара Матка Јунчића, в. В. Ј. Ђурић, *Дубровачка сликарска школа*, Београд 1963, 55-61.

²⁸ Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII-XVI в.*, књ. I, 257.

де Безантиса, овај которски властелин је 1445. године наручио од Матка Јунчића двије олтарске слике. Једна је била намијењена олтару Свете Луције у цркви Светог Јакова у близини Лође, док је друга slikана за цркву Светог Павла. Прокуратори и комесари Базилијеве опорукe, Буђо де Бућа и Никола Марина де Безантис, истакли су захтјев опоручитеља да иконе треба да буду сличне икони Петра *de Hostorea* која се налази у цркви Светог Луке у Котору.²⁹

Након сажетог разматрања заступљености олтарских слика појединих занатских удружења и породица у которским црквама могу се извести два важна закључка. Као прво, број и контекст помена олтарских слика у писаним изворима сведоче да је њихова потражња ишла у корак са религиозним захтјевима времена и духовним стремљењима која је наметао градски живот какав је тада постојао у Котору. Промјене започете са просјачким редовима у приближавању црквених поука и праксе што већем броју вјерника, уродиле су плодом и допринијеле формирању особеног вида лаицизације религиозности. Један од њених елемената било је и све бројније наручивање олтарских слика, посебно од стране различитих профаних удружења, али исто тако и појединаца који су то били у могућности да себи и својој породици обезбиједе.

Други закључак који је ова тема донијела задира у методологију истраживања историје културе, умјетности и религиозности Котора. Наиме, стање очуваности ликовних дјела которске црквене умјетности често нам не омогућава стицање заокружене слике о њиховој улози у религиозном животу града. Истраживањем различитих врста писаних извора могуће је значајно попунити празнину. Најдрагоценији релевантни извори јесу сачувани тестаменти Которана. Личне жеље вјерника различитог социјалног и економског статуса откривају многе сегменте тадашње религиозности о којима би се без писаних свједочанстава могло само претпостављати. Стечено на овакав начин, сазнање о улози ликовних дјела у подстицању и обликовању религиозности постаје свеобухватније.

²⁹ Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII-XVI в.*, књ. I, 324.

Валентина ЖИВКОВИЋ

*ОЛТАРИ КОТОРСКИХ БРАТОВШТИНА И
ПОРОДИЦА У СВИЈЕТЛУ ПОЗНОСРЕДЊОВЈЕКОВНЕ
РЕЛИГИОЗНОСТИ*

Резиме

Преношење религиозних поука сликом у позном средњем вијеку постаје једно од најснажнијих средстава у процесу лаицизације религиозности. То је појава која представља кључ за разумијевање католичке духовности и културе тог времена. Одлучујуће помаке у ширењу црквеног учења донијеле су реформе које су спровели фрањевачки и доминикански редови. Умножавање олтара у црквама и подстицај који су дали поштовању светих слика утицало је на све већу заступљеност ликовних представа у свакодневnoj религиозности вјерника, различитог социјалног и економског статуса. У которским црквама које су припадале фрањевачком и доминиканског реду налазили су се бројни олтари са ликовним представама светитеља којима су били посвећени. Ипак, највећи наручиоци олтарских слика у Котору биле су братовштине. Будући да је прослављање светитеља заштитника било у самом фокусу религијске праксе братовштина, свечане заклетве и свакодневне молитве упућиване су патрону заната чији је лик био представљен на олтарским сликама или киповима. Поред братовштина, у Котору су и имућнији појединци и породице имали у градским црквама своје олтане о чему свједочанство пружају сачувани тестаменти которских грађана. У складу са развијеном праксом даривања слика на самрти, Которани су у оквиру својих *post mortem* завештања остављали у ту сврху новчана средства. Посебно се издваја легат Радуле, удовице Марина Симонова. Између осталих поклона које је наменила најугледнијим которским црквама, Радула је 1440. године завјештала и да се за цркву Свете Марије Колеђате изради пала која треба да се направи од оружја њеног мужа. Међу которском архивском грађом сачувано је више података о олтару Николе Пасарића, угледне личности политичког и друштвеног живота Котора прве половине XV вијека. За његов олтар у Катедрали позлаћену икону је израдио Матко Јунчић, познати дубровачки сликар.